

Egipat i klasični svijet

Beyond the Nile: Egypt and the Classical World (ur. Jeffrey Spier, Timoty Potts, Sara E. Cole), katalog izložbe održane od 27. ožujka do 9. rujna 2018. u J. Paul Getty Museum, Los Angeles: Getty Publications, 2018, 344 str.

Uz izložbu *Beyond the Nile: Egypt and the Classical World*, koja je bila postavljena od 27. ožujka do 9. rujna 2018. u losanđeleskom J. Paul Getty Museum, objavljen je opsežan istoimeni katalog. Priređivači su se potrudili prikupiti mnogo slavni predmeta koji su inače izloženi u muzejima i zbirkama diljem Europe i Sjeverne Amerike. Poseban je doživljaj vidjeti ih na jednome mjestu, a izložci su vjeran dokaz bogatih veza Egipta s grčkom i rimskom civilizacijom u rasponu gotovo tri tisućljeća. Za potrebe kataloga urednici su angažirali poznate stručnjake, poput Erica Clinea, Laurenta Bricaulta i Manfreda Bietka, kako bi upotunili prezentirani materijal s uvodnim tekstovima. Ova je monografija odličan sažetak opsežne povijesti egipatsko-egejsko-rimskih kontakata, a istodobno i sjajna zbirka slikovnog materijala. U snalaženju pomaže iscrpna bibliografija s više od tisuću naslova, koja je ujedno i dobra baza podataka za daljnje istraživanje.

Knjiga se sastoji od četiriju dijelova podijeljenih prema velikim epohama egipatsko-egejskih i egipatsko-italskih dodira: brončano doba (2100- 1000. pr. Kr); arhaisko i klasično razdoblje (700-332. pr. Kr); ptolemejski Egipat (332- 30. pr. Kr); Egipat u sastavu Rimskoga Carstva (30. pr. Kr-300. posl. Kr). Opremljena je sa 16 članaka koji pominje opisuju društvena, politička i ekonomska kretanja u spomenutim razdobljima. Na početku svake cjeline karta je s lokalitetima spomenutim u tekstu, zatim članci, pa katalog nalazâ koje je muzej posudio za izložbu. Uz predmete donosi se osvrt na njihovu ulogu u transkulturnom prijenosu i osnovni podaci iz literature.

U prvom dijelu, posvećenome brončanom dobu, glavna je tema trgovina između Egipta i Egeja, a detaljnije se opisuju podrijetlo i interpretacija arheološkog materijala. Jorrit M. Kelder, Sara E. Cole i Eric Cline sastavili su povijesno-arheološki sažetak, počevši od egipatskog materijala u kontekstu minojske civilizacije na Kreti koji se pojavljuje od kasnog 3. tisućljeća pr. Kr. pa sve do mikenskog odnosa s Ramzesom III, kad su veze zamrle (str. 9-23). Manfred Bietak i Constance von Rüden napisali su osvrt o zemljopisnoj lokaciji, nalazima i stanju istraživanja na lokalitetu Tell el-Dab'a na istočnoj strani delte Nila, gdje se nalazio Avaris, prijestolnica dinastije Hiksa, odnosno Pi-Ramzes Novog kraljevstva (str. 18-24). Naglasak je na freskama s tipičnim minojskim motivima koje su pronađene unutar gradskih palača. Jorrit H. Kelder i Eric Cline opisali su karakter sredozemne trgovine u brončano doba s osvrtom na narod Keftiu (egipatski oblik etnonima brončanodobnih Krećana, str. 24-28), a sâm Cline zasebno je sažeo opsežnu raspravu o nepresušnom problemu podrijetla naroda s mora (str. 29-34). Uz tekstualni dio priložene su fotografije predmeta koji nisu bili izloženi, ali su za temu egipatsko-egejskog kontakta izuzetno važni. To su, primjerice, slika baze kipa Amenhotepa III. iz Kom-el-Hetana s popisom egejskih toponima, ceremonijalna sjekira s krilatim grifonom iz grobnice kraljice Ahotep u zapadnoj Tebi, rekonstrukcije minojskih fresaka skakača preko bikova iz Avarisa, ilustracije i fotografije zidova hrama Ramzesa III. s prikazima naroda s mora u

Medinet Habuu, recentna karta iskopina u Tell el-Dab'i i mnoge druge. Neki od vrijednih predmeta iz kataloga jesu: kipić faraona Usera i posuda Kijana – vladara dinastije Hiksa – iz palače u Knosu, alabasterna amfora s kartušom faraona Tutmozisa III. iz kretske grobnice Katsambas, vaza iz Hagije Trijade s prikazom žetelaca, od kojih jedan u ruci ima sistrum, srebrne posude iz hrama boga Montua u Todu, zlatni nakit s egipatskim i levantskim motivima iz Kolone na Egini, pločica iz Knosa ispisana linearnim B pismom s imenom Egipta (*ai-ku-pi-ti-jo*) itd.

U drugom se dijelu razmatraju odnosi Grčke i Egipta tijekom arhajskog i klasičnog razdoblja, pri čemu se čita o obnovi kontakta nakon kolapsa brončanog doba. Aleksandra Villing pisala je o najranijim vezama Fenikije i Egipta u osvit željeznog doba, grčkim i karijskim plaćenicima u Egiptu te razvoju grčkog trgovišta u Naukratiji (str. 73-81). U članku Henryja P. Colburna zasebno su predstavljene dvije kontaktne točke, Memfis i Naukratija, te pregled stapanja umjetničkih stilova i prijenosa kulturnih obrazaca (str. 82-88). Od priloženih slika valja izdvojiti pročelje hrama u Abu Simbelu s urezanim grčkim grafitima na nozi kipa Ramzesa II, bazalni kamen iz maloazijskog Hijerapola s imenom Pedona koji je boravio u Egiptu za Psametikove vladavine, fragment i ilustraciju crvenofiguralne posude Perzijanca i deve, koju je načinio grčki lončar Sotad, te nekoliko stela na kojima je primjetno stapanje egipatskog konzervativnog kanona s grčkim i karijskim obilježjima. Najbolji su primjeri kontakta u katalogu. To je prije svega hijska lekana koju je neki Sostrat zavjetovao u Afroditinu svetištu u Naukratiji. Važan je povijesni izvor sarkofag čuvara faraonskog pečata Vahibreemakheta. Naime, taj je Grk u 7. i 6. stoljeću pr. Kr. obavljao visok administrativni posao na egipatskom dvoru i pritom dobio novo ime. Lice na sarkofagu odaje njegovo strano podrijetlo, a na natpisu stoje grčka imena njegovih roditelja: Aleksiklo i Zenodota. Na atenskoj crnofiguralnoj amfori i etruščanskoj hidriji prikazana je epizoda iz mita o Heraklu i faraonu Busiridu. Ikonografski detalji na vazama grčkih majstora odaju visoko poznavanje egipatskih običaja, poput stila odijevanja, obrijanih glava egipatskih svećenika, običaja obrezivanja itd. Neki kipovi pokazuju prijenos egipatskih umjetničkih konvencija na arhajske grčke primjerke, a obratna situacija pojavljuje se na portretu faraona Aprijesa koji ima tzv. arhajski smiješak. Poseban dio kataloga posvećen je najranijem grčkom novcu u Egiptu iz 6. stoljeća te kasnijim imitacijama atenskih tetradrahmi koje su postale popularne uz Nil tijekom 4. stoljeća pr. Kr.

Treći dio, o ptolemejskom Egiptu, započinje člankom Alana B. Lloyda o osnovnim povijesnim zbivanjima, grčkoj upravi nad Egiptom, poljoprivrednim, ekonomskim i vojnim promjenama te o hijerarhiji novog helenističkog društva (str. 119-127). Slijedi pregled Thomasa Landvattera o rasteru, stanovništvu i svakodnevicu rane Aleksandrije (str. 128-134). Stefano Caneva opisao je razvoj faraonskog kulta tijekom helenističkog razdoblja (str. 135-140), a Robert S. Bianchi donosi pregled ptolemejske skulpturne tradicije s posebnim osvrtom na portrete (str. 141-147). Posljednji je članak napisao Luigi Prada (str. 148-154) o papirusima i natpisima na kojima se isprepleću grčko i demotsko pismo. Zbirka tih tekstova možda je i najbolji svjedok o fleksibilnosti i isprepletanju jezika te o intenzivnom procesu hibridizacije u ptolemejsko doba. Treći dio kataloga sadrži dvije karte Aleksandrije, uz recentne ilustracije helenističkoga grada i svjetionika na Faru. Također, priložene su fotografije nekoliko portreta ptolemejskih vladara, poput poprsja Ptolemeja I. iz Louvrea i goleme skulpture od crvenog granita iz kasnog 2. stoljeća. Otkrivena je u podvodnim istraživanjima, a danas stoji ispred novopodignute Aleksandrijske knjižnice. U članku o jeziku posebnu pozornost plijeni tzv. Moschion stela, pisana grčkim i demotskim

pismom s akrostihovima i križaljka. U kataloškom dijelu dominiraju poprsja, glave i reljefi. Među ostalima, tu je i često reproducirana glava Aleksandra Makedonskog, načinjena prema Lizipovu prototipu, te brojni portreti vladara ptolemejske loze i helenističkih svećenika. Zbog povijesnog konteksta važni su hijeroglifski reljef s titulama Aleksandra Velikog, vjerojatno iz hrama boga Tota u Hermopolu, i stela u čast generala Kalimaha koji je 39. pr. Kr. spasio Tebu od velike gladi. U gornjem dijelu natpisa urezani su likovi bogova Amona i Montua, uz koje stoje Kleopatra VII. i Cezarion. Vješti helenistički majstori zaslužni su za detaljno modelirane geme, kameje, prstenje i novac s licima ptolemejskih kraljeva i kraljica, a isto se može tvrditi za posudu od fajanse s likom Berenike II. Kruna ovog dijela kataloga tri su portreta, za koje se pretpostavlja da prikazuju Julija Cezara, Marka Antonija i Kleopatru.

Posljednji je dio posvećen Egiptu u doba Rimskoga Carstva. Rolf M. Schneider pisao je o rimskim odnosima s Egiptom do 31. pr. Kr. i naveo neke od najranijih egipatskih predmeta koji su pronađeni na Apeninskom poluotoku (str. 203-210). U drugom članku John Pollini raspravljao je o prihvaćanju egipatskog utjecaja na visoku rimsku kulturu u doba kasne Republike i ranoga Carstva (str. 211-216). Slijedi pregled Christine Riggs o umjetnosti i identitetu rimskog Egipta (str. 218-223), a Laurent Bricault osvrnuo se na razvoj Izidina i Serapisova kulta (str. 224-229). Miguel J. Versluys u posljednjem članku debatira o egipatskom impulsu na rimsku svakodnevicu (str. 230-236). Najbolji su primjeri za to freske, mozaici, svijećnjaci, svjetiljke i slični materijal iz Pompeja, Herkulaneja i Stabija. Članci su popraćeni fotografijama slikarija, skulptura, posuda i novca s egipatskim motivima, a mogu se pronaći i novije rekonstrukcije Augustova mauzoleja te sunčanog sata na Marsovu polju. U kataloškom su dijelu kipovi, glave i reljefi rimskog razdoblja inspirirani egipatskom i helenističkom umjetnošću. Takvi su, primjerice, pogrebna stela Izidine svećenice Aleksandre iz atenske četvrti Kerameik, Tiberijeva stela iz Tebe, kip Domicijana kao faraona i carev obelisk iz Beneventa, nekoliko kipova Izide i Serapisa, poprsje Hadrijanova ljubavnika Antinoja, golema glava cara Karakale od porfira i brojni drugi. Slijede umjetnička djela inspirirana nilskim scenama, poput fresaka iz Pompeja ili mozaika iz Palestrine. Zanimljiv je primjer hibridnosti kasne antike slika bradatog muškarca odjevenog u rimsku odjeću, ali načinjena u stilu fajumskih portreta. Neki je Grk posvetio tu pločicu bogu koji je stilski i onomastički sličan tračkom Heroju. Skif od opsidijana iz vile San Marco u Stabijama primjer je visokog luksuza rimskog razdoblja, a krasi ga umeci od zlata, zelenog jaspisa, lapis lazulija, malahita, karneola i koralja.

Katalog završava kronološkim tablicama i opsežnom bibliografijom. Utjecaj suvremene historiografije vidi se u stručnom nazivlju pa se, primjerice, grčko mračno doba ovdje navodi kao predarhajski period (1075- 800. pr. Kr). Nedostatak je što se egipatski vladari ne spominju poimence pod navedenim razdobljima, iako je to učinjeno u kronologiji Rimskoga Carstva. Također, popis je rimskih careva nepotpun. Bez obzira na to što se Vitelije (str. 215-216), Trajan (str. 220), Dioklecijan (str. 228 i 243) ili Galerije (str. 228) pojavljuju u tekstovima, njihova imena nisu u rimskoj kronološkoj tablici. Mogu se pronaći i neke terminološke netočnosti pa tako na 293. stranici piše da je Karakala oko 200. godine pripremao invaziju na Perziju, a ispravno bi bilo na Parte, tj. Partsko ili Arsakidsko Carstvo.

Usprkos manjim nedostacima, *Beyond the Nile: Egypt and the Classical World* izuzetan je primjer kataloga. Knjiga će ostati velika uspomena na izložbu koja je sama po sebi jedinstvena jer su dragocjeni predmeti iz različitih svjetskih kolekcija prvi put okupljeni

na jednome mjestu te predstavljeni na sažet i odmjeren način. Primjerci su detaljno analizirani i potkrijepljeni relevantnom literaturom. Vrhunske fotografije kipova, posuda, mozaika, fresaka i drugih predmeta omogućuju čitatelju da se upusti u čarobnu baštinu nastalu dodirom drevnih Egipćana, Grka i Rimljana.

Filip Budić

Batonski rat

Jason R. Abdale, The Great Illyrian Revolt, Yorkshire – Philadelphia: Pen & Sword, 2019, 265 str.

Jason R. Abdale američki je povjesničar s diplomom *Queen's Collegea* u New Yorku. Uz knjigu koju ćemo predstaviti objavio je i *Four Days in September: The Battle of Teutoburg* (2016), također u izdanju Pen & Sword, nakladničke kuće specijalizirane za naslove vojne tematike.

Autor odmah na početku, u uvodnim stranicama, objašnjava da je u svjetskoj znanosti premalo interesa za povijest antičkih naroda izvan „Velike četvorke“ (Egipca, Mezopotamije, Grčke i Rima). Odnosno, još se nešto i pisalo o Nubijsima, Perzijancima ili Keltima, uvijek u korelaciji s četirima „temeljnim“ civilizacijama, ali ništa „o onima s dna antičke povijesne hijerarhije“. Doprivši knjigu o pokolju u Teutoburškoj šumi, Abdale je odmah prionuo proučavanju povijesti Ilira, koja ga je i ranije zaintrigirala. Uvidio je da je uništenju Varovih legija prethodio krvav i težak rat na području „koje se još uvijek naziva Jugoslavijom“. Stoga je odlučio napisati knjigu o ustanku kojim je konačno pacificiran Ilirik.

Knjiga je dostupna samo u tvrdo ukoričenom izdanju, na 265 stranica. Podijeljena je na sedam poglavlja: *The Illyrians, Rome and the Balkans, Outbreak, The Tide Turns, A Long Hard Slog, The End of the Road* i *The Aftermath*. Slikovni je materijal oskudan: pet fotografija, četiri autorova crteža i tri njegove rukom crtane karte. Na početku knjige nalazi se kronološka tablica o odnosima Ilira i Rimljana, a na kraju bilješke, bibliografija te indeks.

U prvom poglavlju, „The Illyrians“, autor donosi geografski pregled ilirskog prostora (str. 1-62). U nekoliko rečenica opisuje nekoliko izdvojenih plemena (Liburni, Japodi, Histri), a na kraju poglavlja kratko se osvrće na ilirsku svakodnevicu: odjeću, prehrambene navike, naoružanje...

„Rome and the Balkans“ poglavlje je u kojem Abdale koncizno razlaže povijest odnosa između ilirskih plemena i Rimljana, od prvih kontakata do Panonskoga rata 12- 9. pr. Kr. (str. 62-106).

Outbreak, treće poglavlje ove knjige, započinje raspravom o „Pax Romana“ (str. 106-159). Pokušava se dokazati da je taj termin izmišljotina i da ne odgovara stvarnom stanju Carstva na prijelazu era. Nakon toga slijedi opis diplomatske i vojne situacije pri Tiberijevim pripremama za udar na Marbodove Markomane. No, u tom trenutku započinje

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

51

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2019.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 51, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Inga Vilogorac Brčić

Izvršni urednik / Executive Editor
Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board
Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*